

УДК 633:413:581:105

ВПЛИВ АГРОМЕТЕОРОЛОГІЧНИХ ТА АГРОТЕХНІЧНИХ ЧИННИКІВ НА РІВЕНЬ І СТАЛІСТЬ ПРОДУКТИВНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР У ЗОНІ ПІВДЕННОГО СТЕПУ

Р.В. САЙДАК

Інститут гідротехніки і меліорації УААН

Викладено оцінку ефективності зрошення та добрив у чотирипільній сівозміні. Наведено результати моделювання впливу агрометеорологічних особливостей року на продуктивність сої на богарі та приріст її врожайності від зрошення.

Постановка завдання. Одним із найважливіших показників оцінки ефективності будь-яких агроєкосистем, систем землеробства і агротехнологій є досягнутий рівень врожайності польових культур та продуктивності сівозмін [1–3]. Зазвичай він відбивається через усереднені показники за певний період часу, здебільшого за ротацію сівозміні. Це пов'язано з тим, що врожайність різних культур в окремі роки досліджень істотно коливається під впливом агрометеорологічних чинників.

© Р.В. Сайдак, 2009

Меліорація і водне господарство. 2009. Вип. 97

У результаті виникає необхідність вивчати ефективність різних складників систем землеробства у площині змінних погодних умов. Саме наявність систематичних досліджень з тривалими спостереженнями у довгострокових агротехнічних дослідах дає змогу певною мірою розв'язувати проблему прогнозування та найбільш обґрунтованого багаторівневого планування господарської діяльності з урахуванням реальних виробничих показників, зокрема фактичної структури посівних площ, поголів'я сільськогосподарських тварин і ресурсів органічних добрив, систем обробітку ґрунту, агрометеорологічного забезпечення, систем зрошення та осушення.

Методика досліджень. Методика досліджень ґрунтується на системному аналізі з використанням статистичних і порівняльно-розрахункових методів. За базову (вхідну) інформацію використано результати польового стаціонарного досліджу «Вплив тривалого застосування добрив і зрошення на продуктивність і якість сільськогосподарських культур та родючість ґрунту», закладеного в 1970 р. на темно-каштановому середньосуглинковому ґрунті в Інституті зрошуваного землеробства південного регіону (ІЗПР).

Результати досліджень. Природний потенціал Південного Степу може забезпечити досить високу, однак нестабільну продуктивність основних польових культур [4–7]. Так, за даними польового стаціонарного досліджу ІЗПР, середня врожайність озимої пшениці на фоні природної родючості ґрунту без зрошення після люцерни становила 28,8 ц/га і коливалась від 11,1 до 44,9 ц/га.

Відхилення мінімального і максимального рівня врожайності від середнього значення дорівнювало за ці роки відповідно 61 і 56%, з коефіцієнтом варіації за роками 42,6%, (табл. 1). Ці коливання спричинені переважно неоднорідним впливом агрометеорологічних особливостей року, адже решта природних і виробничих чинників формування врожайності в стаціонарному досліді залишаються незмінними.

1. Статистичні показники врожайності озимої пшениці (попередник люцерна)

Показники врожайності	Варіанти досліду			
	Без добрив, без зрошення	З добривами, без зрошення	Зрошення, без добрив	Зрошення + добрива
Середня	28,8	32,3	37,5	52,1
Мінімальна	11,1	13,2	23,1	41,5
Максимальна	44,9	39,1	46,5	60,2
Коеф. варіації	42,6	34,1	23,2	14,7

Добрива в даній зоні за інших незмінних умов, можуть забезпечити середню врожайність пшениці на рівні 32,3 ц/га, що на 3,5 ц/га, або 12%, перевищує продуктивність на фоні природної родючості ґрунту. Поряд із підвищенням продуктивності озимої пшениці завдяки добривам підвищується і рівень сталості врожайності, варіювання якої знижується до 34,1%.

Зрошення в зоні Південного Степу є найвагомим ресурсом підвищення продуктивності сільськогосподарських культур. Завдяки цьому чиннику середня врожайність озимої пшениці (без добрив) підвищується до 37,5 ц/га з коливанням за роками від 23,1 до 46,5 ц/га. Коефіцієнт варіації врожайності при зрошенні знижується до 23,2%, тобто сталість продуктивності зростає майже вдвічі порівняно з варіантом без зрошення і на 10,9% – порівняно з добривами без зрошення. Це свідчить про те, що зрошення в даній зоні має вагомий вплив як на рівень формування врожайності пшениці, так і на її стабільність за роками порівняно з добривами.

Добрива і зрошення забезпечують найбільш суттєве збільшення продуктивності озимої пшениці. Середня врожайність озимої пшениці завдяки цим двом агротехнічним чинникам зростає до 52,1 ц/га, що на 23,3 ц/га, або 81%, перевищує продуктивність цієї культури в результаті природного потенціалу Південного Степу. При цьому значно знижується щорічний вплив агрометеорологічних умов на врожайність

пшениці, а саме її річні коливання. Рівень варіабельності врожайності знижується до 14,7% проти 42,6% без застосування цих агроприйомів.

Кукурудза. Природний потенціал Південного Степу може забезпечити в середньому 236,5 ц/га кукурудзи, зібраної у фазі МВС. Річні коливання врожайності цієї культури, пов'язані з мінливістю агрометеорологічних умов, становлять від 117 до 401 ц/га, з високим коефіцієнтом варіації – 46,1% (табл. 2).

2. Статистичні показники врожайності кукурудзи у фазі МВС

Показники врожайності	Варіанти дослідів			
	Без добрив, без зрошення	З добривами, без зрошення	Зрошення, без добрив	Зрошення + добрива
Середня	236,5	265,6	351,8	495,3
Мінімальна	117,0	116,0	277,0	344,0
Максимальна	401,0	432,0	492,0	620,0
Коеф. варіації	46,1	45,2	21,5	19,0

Кукурудза має сильно розвинену кореневу систему, внаслідок чого добре використовує поживні речовини з ґрунту, тому добрива сприяють незначному (на 29,1 ц/га, або 12,3%), як і в озимій пшениці, підвищенню її продуктивності порівняно з природною родючістю. Крім того, добрива і не забезпечують стабілізації врожайності даної культури за роками, коефіцієнт варіації якої становить 45,2%.

Зрошення гарантує в даній зоні високий рівень продуктивності кукурудзи, середня врожайність якої становить 351,8 ц/га, що на 115,3 ц/га, або 48,7%, перевищує варіант без зрошення. На фоні зрошення значно підвищується стабільність продуктивності в розрізі років. Коефіцієнт варіації врожайності знижується до 21,5% проти 46,1% на богарі.

Добрива і зрошення, як і на прикладі з озимією пшеницею, сприяють формуванню найвищої продуктивності кукурудзи в зоні Південного Степу. Середня врожайність цієї культури на фоні добрив і зрошення становить 495,3 ц/га, що на 258,8 ц/га, або 109%, перевищує абсолютний контроль та на

86% – ефективність добрив без зрошення. Сумісний вплив цих заходів сприяє і досить високій стабілізації продуктивності кукурудзи за роками. Коефіцієнт варіації врожайності сягає лише 19,0%, яка коливається в межах 344 – 620 ц/га.

Багаторічні трави – люцерна. Природний потенціал зони забезпечує в середньому 111,8 ц/га зеленої маси люцерни за період її трирічного використання з високим коефіцієнтом варіабельності 53,8% (табл. 3).

3. Статистичні показники врожайності зеленої маси люцерни 3-річного використання

Показники врожайності	Варіанти досліду			
	Без добрив, без зрошення	З добривами, без зрошення	Зрошення, без добрив	Зрошення + добрива
Середня	111,8	136,7	170,3	250,0
Мінімальна	39,0	40,0	57,0	89,0
Максимальна	167,0	193,0	244,0	357,4
Коеф. варіації	53,8	53,0	37,4	22,9

Добрива сприяють зростанню врожайності люцерни до 136,7 ц/га, що на 24,9 ц/га, або 22%, перевищує врожайність на фоні потенційної родючості ґрунту. Не зважаючи на відчутне збільшення продуктивності люцерни завдяки внесенню добрив, цей захід не сприяє стабілізації врожайності за роками і рівень її варіабельності залишається високим – 53,0%.

Зрошення, як і на попередніх культурах, забезпечує вищий приріст урожайності люцерни порівняно з добривами. При зрошенні середня врожайність люцерни становила 170,3 ц/га, що на 58,5 ц/га, або 52%, більше, ніж у варіанті без зрошення і на 25%, – ніж у варіанті з удобренням фоном без зрошення. Окрім цього зрошення на 16% підвищує сталість врожайності люцерни в розрізі років.

Добрива і зрошення є основними резервами збільшення врожайності люцерни та її сталості в зоні Південного Степу. Завдяки сумісному впливу цих двох агротехнічних заходів се-

редня врожайність люцерни досягла 250 ц/га, тобто в 2,2 раза перевищила природний потенціал регіону. Впровадження зрошення на удобреному фоні сприяло і підвищенню сталості продуктивності цієї культури. Коефіцієнт варіації врожайності люцерни у даному варіанті знизився до 22,9% проти 53,8% завдяки природному потенціалу.

Продуктивність сівозміни. В основу оцінки продуктивності сівозміни покладено середню врожайність сільськогосподарських культур сівозміни, виражену в кормових одиницях. У середньому сівозміна завдяки природному потенціалу Південного Степу забезпечує 34 ц/га к.од. з високим рівнем коливань за роками – 47,7%. Поліпшення поживного режиму ґрунту шляхом внесення мінеральних добрив збільшує її продуктивність до 38,9 ц/га, що на 4,9 ц/га к.од. або 14,4%, вище порівняно з природним потенціалом. Однак на фоні добрив річні коливання продуктивності сівозміни залишаються на високому рівні і становлять 44,0%, що лише на 3,7% нижче природного потенціалу (табл. 4).

Вищий рівень сталої продуктивності сівозміни може забезпечити зрошення. Так середня продуктивність сівозміни на зрошенні становить 48,6 ц/га к.од., що на 14,6 ц/га, або 43%, більше продуктивності природного потенціалу і на 25% – ефективності добрив. Також, зрошення значно знижує річну варіабельність продуктивності, коефіцієнт варіації якої становить 27,3% проти 47,7% на фоні природного потенціалу.

Найвищу продуктивність у даній зоні забезпечує сумісне впровадження зрошення на фоні науково обґрунтованих систем удобрення. Завдяки цим агротехнічним чинникам середня продуктивність сівозміни зростає вдвічі і становить 68,9 ц/га к.од. Поряд із збільшенням продуктивності відмічається і значне підвищення її сталості за роками, коефіцієнт варіації якої знижується до 19,0% проти 47,7% на фоні природного потенціалу.

4. Продуктивність зерно-кормової сівозміни

Варіанти	Продуктивність, ц/га к.од.			Коеф. варіації, %	
	середня	± до варіанта 1		середній	± до варіанта 1
		ц/га	%		
1. Без добрив, без зрошення	34,0	-	-	47,7	-
2. З добривами, без зрошення	38,9	4,9	14,4	44,0	- 3,7
3. Зрошення, без добрив	48,6	14,6	42,9	27,3	- 20,4
4. Зрошення + добрива	68,9	34,9	102,6	19,0	- 28,7

Агрометеорологічні ресурси та врожайність сої. За даними ІЗПР, середня врожайність сої (в зоні Інгулецької зрошувальної системи) без зрошення за 1968 – 1995 рр. становила 10,7 ц/га і коливалась від 5,0 до 15,8 ц/га з коефіцієнтом варіації 33,3%. Зрошення сої в середньому забезпечує зростання її врожайності до 30,1 ц/га, що на 19,4 ц/га, або 181%, більше порівняно з богарою. Також на зрошенні значно знижується річна варіабельність урожайності, коефіцієнт якої становить 11,4%, тобто сталість продуктивності підвищується майже втричі (табл. 5).

5. Статистичні показники врожайності сої (дані ІЗПР)

Показники врожайності	Урожайність, ц/га		Приріст урожаю від зрошення	
	без зрошення	на зрошенні	ц/га	%
Середня	10,7	30,1	19,4	181,0
Мінімальна	5,0	23,1	7,5	48,0
Максимальна	15,8	38,6	30,4	446,0
Коеф. варіації	33,3	11,4	25,7	52,9

Кореляційний аналіз урожайності сої з сумою опадів свідчить про її вагомий зв'язок із сумою опадів за квітень – липень, який становить 0,64. Поряд з цим сума опадів за цей період має близьке значення до врожайності сої коефіцієнта варіації, який становить 30,1% для опадів і 33,3% для врожайності сої.

Зв'язок урожайності сої з опадами за квітень – липень описується рівнянням регресії другого порядку (1), графічну залежність наведено на рисунку.

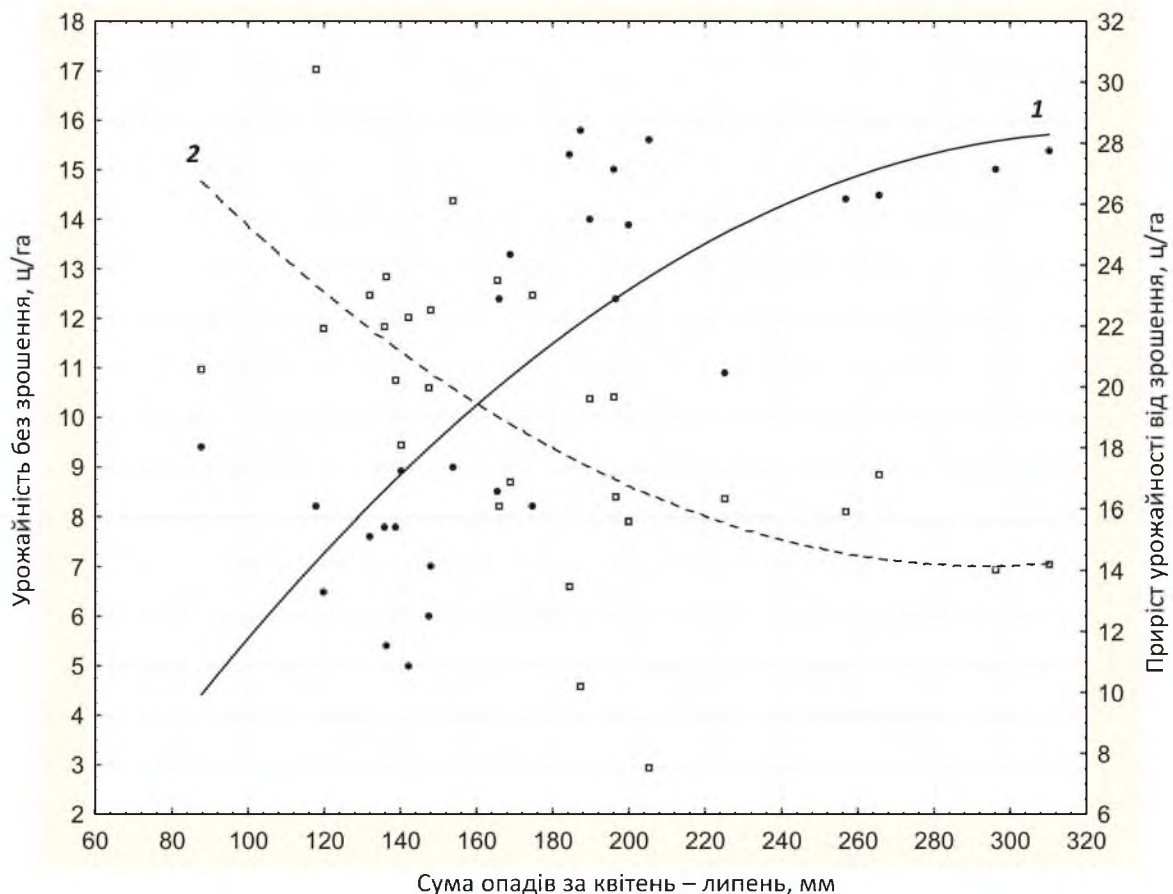
$$Ур_{\text{бзр}} = -5,4523 + 0,12992R_{4-7} - 0,0002 (R_{4-7})^2, \quad (1)$$

де $Ур_{\text{бзр}}$ – врожайність без зрошення, ц/га; R_{4-7} – сума опадів за квітень–липень, мм.

Як відмічено в табл. 5, приріст урожаю від зрошення за роками не є постійною величиною і може змінюватись залежно від особливостей року від 7,5 до 30,4 ц/га з коефіцієнтом варіації 25,7%. Зрозуміло, що рівень приросту врожаю від зрошення залежить від рівня забезпеченості вегетаційного періоду природною вологою (коефіцієнт кореляції з сумою опадів за квітень – липень мінус 0,60). Ця залежність також описується рівнянням параболи (2), (рисунок).

$$\text{Прур}_{\text{зр}} = 39,7447 - 0,1742R_{4-7} + 0,0003 (R_{4-7})^2, \quad (2)$$

де $\text{Прур}_{\text{зр}}$ – приріст урожайності від зрошення, ц/га; R_{4-7} – сума опадів за квітень–липень, мм.

Урожайність сої:

1 – без зрошення (ліва шкала); *2* – прирости від зрошення (права шкала) залежно від суми опадів за квітень – липень

З рисунка видно, що при сумі опадів за весняно-літній період менше 150 мм (відмічається в 39% роко-випадків, табл. 6) урожайність сої без зрошення не перевищує 10 ц/га, а приріст урожаю від зрошення за таких умов може сягати понад 20 ц/га.

6. Вірогідність забезпеченості різних рівнів урожайності сої

Сума опадів за квітень – липень, мм	Урожайність без зрошення, ц/га	Приріст урожайності від зрошення, ц/га	Вірогідність повторення, %
150 і менше	10,0 і менше	20,0 і більше	39
150 – 200	10,0 – 12,5	16,5 – 20,0	36
200 – 250	12,5 – 14,5	14,5 – 16,5	11
250 і більше	14,5 і більше	14,5 і менше	14,0

За умови, якщо сума опадів за квітень – липень становить 150 – 200 мм (відмічається в 36% роко-випадків), урожайність сої може сягати від 10 до 12,5 ц/га, а приріст від зрошення 16,5 – 20,0 ц/га. Із зростанням кількості опадів до 200 – 250 мм (вірогідність 11%) урожайність сої збільшується до 12,5 – 14,5 ц/га, а приріст від зрошення знижується до 14,5 – 16,5 ц/га.

Висновки. Аналіз результатів досліджень у стаціонарному досліді дав змогу встановити природний агроресурсний потенціал зони Південного Степу та можливості його збільшення завдяки агротехнічним чинникам, зокрема добривам і зрошенню. Природний фон родючості темно-каштанового ґрунту забезпечує у середньому на рівні 35, добрива – 40, зрошення – 50 і добрива у поєднанні із зрошенням – 70 ц к. од./га. У зоні Південного Степу головним чинником, лімітуючим рівень урожайності сільськогосподарських культур, є волога, а не родючість ґрунту. Зрошення в цій зоні є найвагомим чинником підвищення продуктивності сої, а його впровадження у 86% випадків може підвищити продуктивність цієї культури в 1,2 – 3 рази.

1. Кулик М.С. Учет агрометеорологических условий и устойчивость урожайности // Метеорология и гидрология. – 1970. – № 4. – С. 7–9.

2. Дегодюк Е.Г. Роль системы удобрения в стабилизации урожая сельскохозяйственных культур//Устойчивость земледелия: проблемы и пути решения. – К.: Урожай, 1993. – С. 113–149.

3. Тараріко Ю.О., Чернокозинський А.В., Сайдак Р.В., Глущенко Л.Д., Величко В.А., Єрьоміна Т.А. Вплив агротехнологічних і агрометеорологічних факторів на продуктивність агроєкосистем // Вісн. аграр. науки. – 2008. – № 5. – С. 64–67.

4. Ісакова Г.М., Коновіхін С.В. Кореляційно-варіаційний аналіз продуктивності сільськогосподарських культур залежно від системи удобрення в умовах зрошення півдня України// Зрошуване землеробство: зб. наук. пр. – Херсон, 2008. – Вип. 50. – С. 51–57.

5. Захарова М.А. Влияние орошения и применения удобрений на динамику тяжелых металлов в черноземе типичном Граковского опытного поля // Агрохімія і ґрунтознавство. – Харків: Штріх, 2001. – Вип. 62. – С. 92–100.

6. Писаренко В.А. та ін. Статистичне моделювання продуктивності зрошуваної пшениці озимої залежно від умов вологозабезпеченості // Зрошуване землеробство: зб. наук. пр. – Херсон: Айлант, 2008. – Вип. 49. – С. 41–46.

7. Носко Б.С., Лисовой Н.В. Эффективность минеральных и органических удобрений в УССР в разных погодных условиях // Тр. ВИУА. – М., 1985. – С. 34 – 38.

Показана оцeнка eффеkтивности орошения и удобрений в чeтырeхпольном севообороте. Изложены результаты моделирования влияния агрометеорологических условий года на продуктивность сои на богаре и приросты урожайности от орошения.

The assessment of irrigation and fertilizer application effect on the four-field crop rotation productivity is given. The results of modeling of years agro-meteorological conditions influence on the soy productivity on boghara and yield increase owing to irrigation are stated.